

Ποιο είναι το θετικό περιεχόμενο του αρνητικού ρεαλισμού;

Του Στάθη Ψύλλου¹

Για τη Δήμητρα, που αρνείται να κατασκευαστεί...

1. Εισαγωγή

Ένα δημοφιλές φιλοσοφικό ερώτημα είναι το ακόλουθο: αν ο κόσμος που προσπαθεί να εξερευνήσει η επιστήμη είναι ανεξάρτητος από το νου, πώς είναι δυνατή η γνώση του; Μερικές φορές το ερώτημα τίθεται με γλωσσικούς όρους: αν το πάρε-δώσε με τον κόσμο διαμεσολαβείτε από έννοιες (ή γενικότερα, από τη γλώσσα), τότε πώς μπορεί αυτό το πάρε-δώσε να είναι μια συναλλαγή με κάτι το ριζικά μη-ενοσιολογικό; Ο Thomas Kuhn διατύπωσε την προσφιλή του απάντηση σ' αυτό το ερώτημα λέγοντας: «Δεν υπάρχει, νομίζω, ανεξάρτητος από τη θεωρία τρόπος να ανασυγκροτήσουμε φράσεις όπως 'πραγματικά αληθές'· η ιδέα ότι η οντολογία μιας θεωρίας ταιριάζει με το 'πραγματικό' αντίστοιχο της στη φύση, τώρα μου φαίνεται καταρχήν απατηλή» (1970, 206). Ο Arthur Fine (1986, 151) εξέφρασε τον φιλοσοφικό προβληματισμό που περιβάλλει το ανωτέρω ερώτημα αναφερόμενος σε μια υποτιθέμενη αμοιβαιότητα και μόλυνση στο πάρε-δώσε μας με τον κόσμο. (1) Αφού αλληλεπιδρούμε αιτιακά με τον κόσμο, αυτός δεν μπορεί να είναι ανεξάρτητος από εμάς: υπάρχει μια *αμοιβαία* σχέση ανάμεσα σε μας και τον κόσμο. (2) Όποια πληροφορία προσκομίζουμε από μια τέτοια αλληλεπίδραση είναι *μολυσμένη* πληροφορία για τα αντικείμενα με τα οποία αλληλεπιδρούμε. Τότε όμως, ρωτάει ο Fine, «Πώς μπορούμε, αντιμέτωποι με την αμοιβαιότητα και τη μόλυνση, να παίρνουμε οντότητες που είναι ταυτόχρονα ανεξάρτητες και αντικειμενικές;» (όπ.π.).

¹ Ο Στάθης Ψύλλος είναι Λέκτορας του Πανεπιστημίου Αθηνών. Είναι συγγραφέας των βιβλίων "Scientific Realism: How Science Tracks Truth" (Routledge, 1999) και "Causation and Explanation" (Acumen, υπό έκδοση).

Η παρούσα εργασία παρουσιάστηκε στην ημερίδα με θέμα «Οι συνέπειες του αρνητικού ρεαλισμού». Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Αριστείδη Μπαλτά, καθώς και τους λοιπούς ομιλητές και συμμετέχοντες, για τα σχόλιά τους. Θερμές ευχαριστίες επίσης στην Τερέζα Μπούκη. Η έρευνα για την παρούσα εργασία ενισχύθηκε από κονδύλια του ΕΛΚΕ, Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Δεν θεωρώ το ανωτέρω πρόβλημα ιδιαίτερα οξύ. Υπάρχουν πολλοί λόγοι γι' αυτό, αλλά εδώ θα απαριθμήσω μόνον τους σημαντικότερους.² *Πρώτον*, το πρόβλημα βασίζεται σε μια προβληματική καρτεσιανή εικόνα, που θέλει το νου να βρίσκεται έξω από τον κόσμο και να προσπαθεί να έρθει σε επαφή μαζί του. Αν όμως ο νους είναι μέσα στον κόσμο – αναπόσπαστο κομμάτι του – δεν θα πρέπει να υπάρχει *καταρχήν* αξεπέραστο εμπόδιο να έρθει σε επαφή μαζί του. *Δεύτερον*, το πρόβλημα βασίζεται σε μια παρεξήγηση του πώς πρέπει να εννοήσουμε τον ισχυρισμό περί της ανεξαρτησίας του κόσμου από το νου. Σίγουρα το θέμα είναι αρκετά πολύπλοκο, αλλά όταν ισχυριζόμαστε ότι ο κόσμος είναι ανεξάρτητος από το νου δεν εννοούμε ότι οι νόες (και άλλες οντότητες που σχετίζονται με το νου) δεν είναι μέρη του. Ούτε ισχυριζόμαστε ότι δεν υπάρχουν (χειρότερα, δεν μπορεί να υπάρχουν) αιτιακές διασυνδέσεις μεταξύ του τι πιστεύουμε για το πώς είναι ο κόσμος και του πώς είναι ο κόσμος. Η θέση περί της ανεξαρτησίας του κόσμου από το νου είναι μια λογική (ή οιονεί-λογική) θέση. Βεβαιώνει ότι αυτό που ιδιοποιούμεστε γνωσιακά είναι ανεξάρτητο (δηλαδή δεν συγκροτείται λογικά ή εννοιολογικά) από τις σχετικές πεποιθήσεις, έννοιες, επιστημικές πρακτικές και ικανότητές μας. Σχετικά μ' αυτό, η θέση της ανεξαρτησίας του κόσμου από το νου προβάλλει δύο ισχυρισμούς ταυτόχρονα: από τη μια επιτρέπει μια δυνατή *απόκλιση* ανάμεσα στο τι υπάρχει στον κόσμο και στο τι προκύπτει ως υπάρχον από το κατάλληλο σύνολο επιστημικών πρακτικών και καταστάσεων. Από την άλλη βεβαιώνει πως αυτό που υπάρχει στον κόσμο – ή σε κάθε περίπτωση ένα μεγάλο μέρος του – *δεν συγκροτείται* από νοητικό υλικό. Η θέση λοιπόν της ανεξαρτησίας του κόσμου από το νου είναι ταυτόχρονα μια συγκεκριμένη *αντι-αναγωγιστική* θέση (με την έννοια ότι απορρίπτει την αναγωγιμότητα του περιεχομένου του κόσμου σε οντότητες με νοητικά χαρακτηριστικά) και μια συγκεκριμένη *αντι-συγκροτητική* θέση (με την έννοια πως οι ισχυρισμοί περί της ύπαρξης των αντικειμένων δεν συγκροτούνται από τις επιστημικές πρακτικές που εγγυώνται αυτούς τους ισχυρισμούς [ή τις σχετικές πεποιθήσεις]). Η θέση, λοιπόν, περί της ανεξαρτησίας από το νου έχει σκοπό να αποκλείσει τόσο τις ιδεαλιστικές ή φαινομεναλιστικές θεωρίες περί του τι σημαίνει να υπάρχει κάτι, όσο και τις νεο-αντι-ρεαλιστικές θεωρίες, τύπου Dummett και Putnam. *Τρίτον*, είναι κοινοτοπία να λέμε ότι είδη ζώων, όπως είμαστε εμείς, χρειάζονται έννοιες για να ιδιοποιηθούν τον κόσμο. Από αυτό δεν προκύπτει ότι η

² Για μια πιο διεξοδική ανάπτυξη της προβληματικής μου, βλέπε Psillos (2000).

αιτιακή δομή του κόσμου είναι αντανάκλαση (ή προβολή) των εννοιών και των θεωριών μας. Η ανεξαρτησία του κόσμου δεν μπορεί να διακυβευτεί παρά μόνον αν κάποιος υιοθετήσει την αστήρικτη άποψη ότι οι εγκόσμιες οντότητες συγκροτούνται αιτιακά ως οντότητες από τις δικές μας εννοιολογικές ικανότητες και πρακτικές.

Ο στόχος των εισαγωγικών αυτών παρατηρήσεων είναι να διαφανεί ότι ο Μπαλτάς φαίνεται να υποκύπτει στην πίεση του προαναφερθέντος φιλοσοφικού προβλήματος. Στο πρόσφατο έργο του, και ειδικότερα στη θέση του περί αρνητικού ρεαλισμού, έχει ως στόχο, σύμφωνα με τη δική μου ανάγνωση, να διασώσει κάποια φαινομενικά ενδιαφέροντα έννοια ανεξαρτησίας του κόσμου από το νου, παραδεχόμενος ωστόσο ότι από την ίδια της τη φύση η επιστήμη συγκροτεί και κατασκευάζει τα αντικείμενα που μελετά. Μια διεξοδική κριτική αυτής της άποψης περί επιστήμης θα μας οδηγούσε πολύ βαθιά μέσα στο πεδίο ενός περίπλοκου ζητήματος. Στη συνέχεια λοιπόν θα περιοριστώ σε μερικά μόνο θέματα. Στη δεύτερη ενότητα θα εγείρω μερικές ερμηνευτικές απορίες που δείχνουν κάποιες ασάφειες στις κεντρικές έννοιες του αρνητικού ρεαλισμού. Στην τρίτη και στην τέταρτη ενότητα, αφού περιγράψω μια θεμελιώδη ένταση μεταξύ δύο σημαντικών θέσεων (*Συγκρότηση* και *Αναίρεση*), θα αναδείξω την ισχύτητα της διεξόδου από αυτή την ένταση την οποία προτείνει ο αρνητικός ρεαλισμός. Τέλος, στην πέμπτη ενότητα θα διατυπώσω ένα νέο επιχείρημα περί του πως ο αρνητικός ρεαλισμός μπορεί και πρέπει να ισχυροποιηθεί.

2. Ένας κόσμος ή δύο;

Κατ' αρχήν, ο Μπαλτάς κάνει μια διάκριση μεταξύ 'επιστημονικού αντικειμένου' και 'πραγματικού αντικειμένου'. Το 'επιστημονικό αντικείμενο' είναι μια 'παράσταση' του 'πραγματικού αντικειμένου' η οποία κατασκευάζεται από μια επιστήμη, σύμφωνα με τη συγκεκριμένη 'προοπτική' που χρησιμοποιεί αυτή η επιστήμη για να βλέπει τον κόσμο. «Αυτή η προοπτική», λέει ο Μπαλτάς, «συγκροτείται από αυτό που 'βλέπει' [η επιστήμη], δηλαδή από το αντικείμενο αυτής της επιστήμης και από τον τρόπο που βλέπει αυτό που 'βλέπει', δηλαδή από το εννοιολογικό σύστημα αυτής της επιστήμης» (1997, 83). Αυτός ο τρόπος 'να βλέπει' η επιστήμη, θεωρείται ότι περιλαμβάνει όλα τα είδη δραστηριοτήτων: να αντιλαμβάνεται, να συλλαμβάνει, να εξηγεί, να κατανοεί κλπ. Ενώ όμως η επιστήμη παριστά το 'πραγματικό αντικείμενο'

μ' αυτό τον τρόπο, «δεν μπορεί να το φτάσει 'καθ' εαυτό'» (όπ.π.). Ενώ λοιπόν το 'πραγματικό αντικείμενο' υπεισέρχεται στην κατασκευή του 'επιστημονικού αντικειμένου', και ενώ το 'επιστημονικό αντικείμενο' δεν μπορεί να εξαντλήσει το 'πραγματικό αντικείμενο', στο τελευταίο υπεισέρχεται επίσης και μια εννοιολογική συνιστώσα. Ο Μπαλτάς ισχυρίζεται ότι η παράσταση είναι τέτοια που «το επιστημονικό αντικείμενο αποτελεί τη γνωσιακή ιδιοποίηση [...] του αντίστοιχου πραγματικού αντικειμένου» (όπ.π.).

Ένα *πρώτο* ερώτημα που προκύπτει είναι το εξής: Πόσα λοιπόν αντικείμενα υπάρχουν; Αυτό δεν είναι καθόλου σαφές. Συγκεκριμένα, η περιγραφή του Μπαλτά είναι ανοιχτή στην αμφισβήτηση πως είναι διαφορούμενη, με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που ήταν διαφορούμενη η περιγραφή του Kant: θα πάμε προς μια ερμηνεία που αναφέρεται σε έναν κόσμο ή σε δύο κόσμους; Δηλαδή, για κάθε 'επιστημονικό αντικείμενο' υπάρχει άλλο ένα 'πραγματικό' το οποίο είναι, τρόπον τινά, η σκιά του; Η πρόκειται για ένα και το αυτό αντικείμενο, το οποίο απλώς ιδιοποιείται γνωσιακά μέσω της συγκρότησης του σε αντικείμενο της επιστήμης; Δεν ξέρουμε. Έτσι, το ελάχιστο που χρειαζόμαστε είναι κάποια ερμηνευτική δουλειά για να κατανοήσουμε το πώς υποτίθεται πως λειτουργεί η τριμελής σχέση <πραγματικό αντικείμενο, επιστημονικό αντικείμενο, συγκρότηση>. Υπάρχει και μια άλλη έννοια, που ο Μπαλτάς δεν συζητά, σύμφωνα με την οποία αυτή τριμελής σχέση είναι μεταφυσικά ακίνδυνη. Μπορεί να παραλληλιστεί με τη διάκριση που κάνει ο Duhem (1906) μεταξύ 'θεωρητικού αντικειμένου' και 'πρακτικού αντικειμένου'. Δεν θα ασχοληθώ μ' αυτήν την κατά τα άλλα ενδιαφέρουσα πρόταση του Duhem, αφού τίποτε το μεταφυσικά σημαντικό δεν εξαρτάται από αυτήν.

Ένα *δεύτερο* ερώτημα που προκύπτει είναι το εξής: Σε τι συνίσταται η εννοιολογική συγκρότηση; Υπάρχει σίγουρα μια ασθενής και μια ισχυρή έννοια συγκρότησης, αλλά ο Μπαλτάς δε λέει ποια έννοια θεωρεί λειτουργική στο δικό του σχήμα. Η *ισχυρή* έννοια (την οποία αμφισβητώ στα όσα ακολουθούν) είναι ότι η *αιτιακή φύση των αντικειμένων στον κόσμο συγκροτείται από τον εννοιολογικό μηχανισμό της θεωρίας*. Δεν μπορώ να πω με βεβαιότητα αν ο Kant είχε ή δεν είχε αυτή την ερμηνεία της συγκρότησης, νομίζω όμως πως είναι ακριβώς αυτή η ισχυρή ερμηνεία που βάζει σε σοβαρό κίνδυνο την ανεξαρτησία του κόσμου από το νου. Εάν τα εγκόσμια αντικείμενα συγκροτούνται από τις εννοιολογικές μας δραστηριότητες ως τόποι αιτιακών αλληλεπιδράσεων, τότε η εννοιολογική μας δραστηριότητα

συνεισφέρει στην αιτιακή δομή του κόσμου και έτσι αυτή η δομή δεν μπορεί να είναι, με εύρωστο τρόπο, ανεξάρτητη από αυτή τη δραστηριότητα. Η *ασθενής έννοια* συγκρότησης είναι ότι τα αντικείμενα που μελετά η επιστήμη έχουν ένα είδος διπλής φύσης (ή, για να παραφράσουμε τον Locke, μια ονομαστική και μια πραγματική ουσία): είναι αυτό που είναι, χάρη στις αιτιακές τους δυνάμεις, αλλά αυτό που μελετά η επιστήμη είναι η φύση αυτών των αντικειμένων όπως την ιδιοποιούνται οι έννοιες της θεωρίας. Τι ακριβώς εξαρτάται από αυτή τη διάκριση μεταξύ ισχυρής και ασθενούς ερμηνείας; Τα πάντα σ' αυτή τη διαμάχη. Η *ισχυρή* ερμηνεία είναι πολλαπλώς προβληματική. Αποδίδει δυνάμεις στον ανθρώπινο νου – ή στις ανθρώπινες εννοιολογικές δραστηριότητες – που δεν μπορούν πλέον να τους αποδοθούν νόμιμα. Ο ισχυρισμός ότι δεν μπορούμε να γνωρίσουμε, ούτε να χαρακτηρίσουμε, την αιτιακή δραστηριότητα, για παράδειγμα, των χημικών στοιχείων χωρίς να χρησιμοποιήσουμε έννοιες, φαίνεται σωστός. Αλλά ο περαιτέρω ισχυρισμός ότι οι αιτιακές δραστηριότητες – και ως εκ τούτου η αιτιακή ταυτότητα – αυτών των στοιχείων είναι αυτό που είναι λόγω της δικής μας εννοιολογικής δραστηριότητας, όχι μόνο δεν έπεται από τον προηγούμενο, αλλά είναι και λάθος. Οι ρεαλιστές δεν είναι αναγκασμένοι να αρνηθούν ότι η εννοιολογική δραστηριότητα είναι ουσιαστική για να γνωρίσουμε τον κόσμο. Αλλά δεν βλέπω πειστικό λόγο για να δεχτούμε ότι αυτή η δραστηριότητα, αντί να ανταποκρίνεται στην αιτιακή δομή του κόσμου, τη δημιουργεί. Ο ανθρώπινος νους είναι ισχυρός. Αλλά δεν μπορεί να καθορίσει τι προκαλεί τι στον κόσμο. Η *ασθενής έννοια* συγκρότησης, όμως, είναι απολύτως συμβατή με την άποψη ότι α) τα αντικείμενα που μελετά η επιστήμη είναι γνησίως ανεξάρτητα από το νου και β) οι δύο 'φύσεις' μπορεί να ταιριάζουν η μια με την άλλη, δηλαδή η φύση των αντικειμένων όπως παρουσιάζεται στην εννοιολογική ιδιοποίησή τους από τη θεωρία είναι (μπορεί να είναι) η ίδια η φύση αυτών των αντικειμένων. Ακόμα και αν δεν είναι κανείς έτοιμος να δεχτεί τη δυνατότητα ενός ταιριάσματος, θα μπορούσε – όπως κάνει ο Locke – να παραμείνει σκεπτικός ως προς τη δυνατότητα να γνωρίσουμε την 'πραγματική ουσία' των πραγμάτων, χωρίς παρά ταύτα να αρνηθεί την ύπαρξή της. Έχω όμως την αίσθηση ότι ο Μπαλτάς δεν θέλει να παραμείνει απλώς σκεπτικός. Έχει την πρόθεση η δική του άποψη να είναι ισχυρότερη.

3. Συγκρότηση και Αναίρεση

Ας ξεκινήσουμε την πιο συστηματική διερεύνηση με το να διατυπώσουμε τις ακόλουθες δύο θέσεις:

Συγκρότηση: Τα εγκόσμια αντικείμενα που μελετά η επιστήμη συγκροτούνται ως αντικείμενα από το εννοιολογικό σχήμα και τις πρακτικές που χρησιμοποιεί η επιστήμη για να μελετήσει τον κόσμο.

Αναίρεση: Τα εννοιολογικά σχήματα που χρησιμοποιεί η επιστήμη για να μελετήσει τον κόσμο είναι ανοιχτά σε αναίρεση και αλλαγή.

Η πρώτη θέση αποτελεί έναν δημοφιλή κατασκευασιοκρατικό ισχυρισμό. Υπονοείται ως αληθής *a priori*. Συνεπάγεται δε την απουσία οποιασδήποτε τριβής μεταξύ των εννοιολογικών σχημάτων και του κόσμου. Από την στιγμή που ο κόσμος συγκροτείται από το εκάστοτε εννοιολογικό σχήμα, το πως είναι ο κόσμος καθορίζεται από το εννοιολογικό σχήμα. Συνεπώς, σύμφωνα με την *Συγκρότηση*, ο κόσμος δεν μπορεί παρά να συμμορφώνεται με το εννοιολογικό σχήμα. Η δεύτερη θέση, από την άλλη μεριά, δεν μπορεί να αποτελεί παρά μια εμπειρική αλήθεια, αφού αναφέρεται σε ένα γεγονός που προκύπτει από την ίδια την ιστορία της επιστήμης. Επίσης, συνεπάγεται την ύπαρξη τριβής μεταξύ εννοιολογικών σχημάτων και κόσμου. Τα εννοιολογικά σχήματα αλλάζουν επειδή αντιμετωπίζουν ανωμαλίες: τα εγκόσμια φαινόμενα αρνούνται την υποταγή τους στο εκάστοτε εννοιολογικό σχήμα. Συνεπώς, η *Συγκρότηση* και η *Αναίρεση* είναι σε σύγκρουση. Μια εκ των δύο πρέπει να εγκαταλειφθεί. Αλλιώς, πρέπει να βρεθεί ένας εναλλακτικός τρόπος για να αρθεί η ένταση.

Η διέξοδος που πρότεινε ο Kant στην *Κριτική του Καθαρού Λόγου* είναι γνωστή: άρνηση της *Αναίρεσης*. Σύμφωνα με τον Kant, υπάρχει μόνο ένα θεμελιώδες εννοιολογικό σχήμα (με τις κατηγορίες και τις χωρο-χρονικές μορφές της καθαρής εποπτείας ως τα βασικά του συστατικά) και μόνο ένας φαινόμενος κόσμος, ο οποίος συγκροτείται ως τέτοιος και γίνεται γνώσιμος, μέσω του εννοιολογικού σχήματος. Ο φαινόμενος κόσμος, ο οποίος, για τον Kant, συνέπιπτε με τον κόσμο της Νευτώνειας Μηχανικής (και τον Ευκλείδειο χώρο, ως χωρική δομή του), θεωρήθηκε αναγκαίος, καθολικός και αμετάβλητος. Αν και αυτή η περίληψη δεν μπορεί να αποδώσει το βάθος της Καντιανής σκέψης, είναι κοινώς αποδεκτό ότι η διέξοδος του Kant είναι

προβληματική. Η ανάπτυξη των μη Ευκλείδειων γεωμετριών και των θεωριών της σχετικότητας έκαναν σαφές ότι ο Kant είχε άδικο στην άρνηση της *Αναίρεσης*.

Οι σύγχρονοι οπαδοί της κατασκευασιοκρατίας (που, ενίοτε, αποκαλούνται και Κουνιανοί Καντιανοί) αρνούνται την μοναδικότητα του φαινόμενου κόσμου. Επιτρέπουν, πράγματι προτείνουν, την ύπαρξη μιας πληθώρας φαινόμενων κόσμων, όπου ο καθένας εξ αυτών είναι το αποτέλεσμα της εγκαθίδρυσης ενός νέου παραδείγματος, μετά από μια επιστημονική επανάσταση. Συνεπώς, ενώ αποδέχονται την *Συγκρότηση*, δεν αρνούνται την *Αναίρεση*. Εν τέλει, όπως και να το δει κανείς, ο φαινόμενος κόσμος του φλογιστού αντικαταστάθηκε από τον φαινόμενο κόσμο του οξυγόνου. Άρα, οι Κουνιανοί Καντιανοί μας οφείλουν μια εξήγηση για το πως οι φαινόμενοι κόσμοι μεταβάλλονται, η οποία εξήγηση να μην έρχεται σε αντίφαση με την κεντρική δέσμευσή τους στη θέση της *Συγκρότησης*. Θα μπορούσαν να επικαλεστούν τη δυνατότητα οι φαινόμενοι κόσμοι να είναι εφοδιασμένοι με ωρολογιακές βόμβες, προγραμματισμένες να εκραγούν και να δημιουργήσουν, σε κάποιο χρόνο, την ανάγκη να αντικατασταθούν αυτοί οι κόσμοι από άλλους. Αλλά, αν και συνεπής, αυτή η σκέψη είναι αστήρικτη. Ακόμα και οι Κουνιανοί Καντιανοί οφείλουν να παραδεχθούν ότι η καλύτερη εξήγηση της *Αναίρεσης* είναι η ύπαρξη *τριβής* ανάμεσα στο φαινόμενο κόσμο και σε κάτι άλλο. Ας ονομάσουμε λοιπόν αυτό το κάτι άλλο *πραγματικό κόσμο*. Μέσω των ανωμαλιών που προκαλεί στα παραδείγματα, ο πραγματικός κόσμος αντιστέκεται στην ταύτισή του με τον εκάστοτε φαινόμενο κόσμο. Αν το μόνο που υπάρχει στον πραγματικό κόσμο είναι εκείνο που λένε ότι υπάρχει οι συγκροτητικές δραστηριότητές των εννοιολογικών μας σχημάτων και παραδειγμάτων, γιατί να περιμένουμε ο κόσμος να έχει έξτρα περιεχόμενο που έρχεται στην επιφάνεια με τη μορφή ανωμαλιών; Όπως τόνισε ο Hoyningen-Huene (1993, 50), ο ίδιος ο Kuhn έχει εισαγάγει την έννοια της "αντίστασης": κάτι αντιστέκεται στο να ιδιοποιηθεί από το εκάστοτε εννοιολογικό σχήμα (παράδειγμα).³

Επί του προκειμένου, ο Μπαλτάς βλέπει καθαρά την ένταση ανάμεσα στην *Συγκρότηση* και στην *Αναίρεση*. Ο αρνητικός ρεαλισμός μπορεί επομένως να ειπωθεί ως μια προσπάθεια για την υπεράσπιση της μινημαλιστικής θέσης ότι ο πραγματικός κόσμος εμφανίζεται ως *αντιστάσεις* στην προσπάθεια εννοιολογικής συγκρότησής του.

³ Για μια εμπειριστωμένη κριτική της κατασκευασιοκρατίας, βλέπε Nola (1994) και Trout (1994).

4. Τι ακριβώς αντιστέκεται;

Ας θυμίσουμε στον αναγνώστη την ένταση μεταξύ *Συγκρότησης* και *Αναίρεσης*: αν τα επιστημονικά αντικείμενα κατασκευάζονται-συγκροτούνται από τα εννοιολογικά μέσα των θεωριών, τότε δεν είναι φυσιολογικό να περιμένουμε ότι τα εννοιολογικά μέσα της θεωρίας θα είναι ικανά να συγκροτούν *όλα* τα σχετικά αντικείμενα; Συνεπώς, πώς μπορεί να υπάρχει τριβή στο εννοιολογικό σύστημα; Μήπως κάθε τριβή θα ήταν είτε αδύνατη είτε απαλείψιμη με προσφυγή στη σωστή συγκρότηση των αντικειμένων; Η εισαγωγή του 'πραγματικού αντικειμένου' από τον Μπαλτά είναι ένα μέσο που διασφαλίζει τη διατήρηση μιας κάποιας τριβής. Είναι κάτι σαν τον Καντιανό κόσμο των νοουμένων ή των Κουνιανό κόσμο των ερεθισμάτων. Εδώ όμως είναι που αρχίζουν τα προβλήματα για τον αρνητικό ρεαλισμό. Το μείζον πρόβλημα είναι το εξής: *αν το πραγματικό αντικείμενο δεν έχει τη δική του 'πραγματική φύση', πως μπορεί και αντιστέκεται στη συγκρότησή του ως επιστημονικό αντικείμενο από ένα δεδομένο πλαίσιο;* Είναι πολύ ισχυρή η διαίσθηση ότι η αντίσταση προκύπτει επειδή τα αντικείμενα έχουν μια φύση ανεξάρτητη από το πώς εμείς τα συλλαμβάνουμε εννοιολογικά. Ας δούμε λοιπόν τι υποστηρίζει ο Μπαλτάς σχετικά μ' αυτό το θέμα και ας κάνουμε μερικά σχόλια.

Πρώτον, σε μια πρώτη προσέγγιση, ο Μπαλτάς φαίνεται να επιδιώκει να ξεφορτωθεί τα 'πραγματικά αντικείμενα' ως εξηγούντα την τριβή. Σε ένα εκπληκτικό απόσπασμα, αποδίδει την τριβή σε «εξω-εννοιολογικά στοιχεία (αντικείμενα, μηχανισμούς, συσκευές, και τα λοιπά)» (1997, 84). Το πρόβλημά, φυσικά, δεν είναι ότι αυτά τα στοιχεία είναι εξω-εννοιολογικά. Σίγουρα είναι. Το πρόβλημα είναι ότι ο Μπαλτάς στην πραγματικότητα δεν μπορεί να ισχυρίζεται πως είναι εξω-εννοιολογικά, αφού ο ρόλος τους στον έλεγχο των θεωριών συγκροτείται (τουλάχιστον εν μέρει) από το εννοιολογικό σχήμα (ή από τις θεωρίες) στο οποίο (στις οποίες) στηρίζονται. Εδώ δεν διακυβεύεται μόνον η θέση της φόρτισης της παρατήρησης από τη θεωρία. Η βασική αντίρρηση είναι ότι Μπαλτάς δεν μας έχει προσφέρει έναν τρόπο ώστε να αποδίδουμε μη-εννοιολογικό ρόλο σε ορισμένα στοιχεία της επιστήμης ενώ τον αρνούμαστε σε άλλα. Μας λέει (ορθώς) ότι αυτά τα στοιχεία «*πράγματι* κατέχουν την ικανότητα να μη συμμορφώνονται με τους αντίστοιχους ισχυρισμούς», αλλά δεν μας δίνει *λόγους* να πιστεύουμε πως έχουν αυτή την ικανότητα. Επαναλαμβάνω: δεν ισχυρίζομαι πως δεν την έχουν. Ισχυρίζομαι πως α) αν την έχουν, τότε η εννοιολογική συγκρότηση των πραγματικών αντικειμένων

είναι περιορισμένη και β) μια καθαρά αρνητική περιγραφή του ρόλου τους δεν μπορεί να συλλάβει τους *τρόπους* με τους οποίους τα αντικείμενα προβάλλουν αντίσταση. Σε κάθε περίπτωση, μπορεί κάποιος να διερωτηθεί: υπάρχει κάποια πραγματική διάκριση μεταξύ μηχανισμού και αντικειμένου; Στην πραγματικότητα όχι. Στους σύγχρονους επιταχυντές τα ηλεκτρόνια χρησιμοποιούνται ως συσκευές (μηχανισμοί) μέτρησης (και ελέγχου).

Δεύτερον, ο Μπαλτάς είναι τελικά υποχρεωμένος να αποδώσει στα 'πραγματικά αντικείμενα' (και όχι απλώς στις συσκευές μέτρησης) την ικανότητα να αντιστέκονται. Αλλά εξακολουθεί να θέλει να παραμείνει σ' ένα μινιμαλιστικό επίπεδο: «Όταν λέμε πως το επιστημονικό αντικείμενο παριστά (αλλά δεν αναπαριστά) το πραγματικό αντικείμενο, αυτό σημαίνει πως το πραγματικό αντικείμενο δεν μπορεί να κατέχει, 'καθ' εαυτό', κάποια καθορίσιμη ύπαρξη ή υφή, και ως εκ τούτου σημαίνει πως τίποτε δεν μπορεί να λεχθεί γι αυτό». Και συνεχίζει: «Άρα, η μόνη λειτουργία του 'πραγματικού αντικειμένου' είναι να δίνει ένα συμβατικό 'όνομα' στο (μη δυνάμενο να ονομαστεί) 'κάτι' που αντιστέκεται στους ισχυρισμούς μιας δεδομένης επιστήμης, προσφέροντας έτσι το αντίστοιχο γραμματικό υποκείμενο» (1997, 86). Αυτός ο ισχυρισμός φαίνεται λανθασμένος από πολλές απόψεις (*εκτός του ότι συγγέει χρήση και μνεία*). (A) Δεν είναι σαφές αν ο Μπαλτάς χρησιμοποιεί κάποια θεωρία αναφοράς ή γιατί απορρίπτει μια δόκιμη θεωρία αναφοράς. Για παράδειγμα, δεν είναι σαφές γιατί θα πρέπει να θεωρήσουμε έκπτωτη την περιγραφή από τους Ramsey-Lewis μέσω προτάσεων Ramsey του αιτιακού ρόλου που παίζουν τα αναφερόμενα των θεωρητικών κατηγορημάτων. Ένα από τα πλεονεκτήματα της ανωτέρω θεωρίας είναι ότι καθιστά σαφές πώς κανείς μπορεί να αναφερθεί σε κάποιες οντότητες και στις ιδιότητές τους, *χωρίς να τις κατονομάσει*.⁴ (B) Κάτι αντιστέκεται λόγω των ιδιοτήτων που έχει. Έτσι, θα πρέπει να αποδώσουμε ορισμένες ιδιότητες στο 'πραγματικό αντικείμενο'. Αλλά τότε δεν έχει νόημα να λέμε πως δεν μπορούμε να γνωρίσουμε τίποτε γι αυτό. Μπορούμε να γνωρίσουμε ότι έχει κάποιες ιδιότητες τις οποίες δεν ιδιοποιούνται ορθώς τα αποδιδόμενα στα επιστημονικά αντικείμενα κατηγορήματα που προσπαθούν να ιδιοποιηθούν το πραγματικό αντικείμενο. Εξάλλου, αφού η αναίρεση δεν είναι ποτέ οριστική (βλέπε τη θέση των Duhem-Quine) υπάρχει συμμετρία μεταξύ αναίρεσης και επικύρωσης. Αφού μη-οριστικοί αλλά παρόλα αυτά ισχυροί λόγοι μας

⁴ Περισσότερα επ' αυτού βρίσκονται στο Psillos (1999).

υποχρεώνουν να δεχτούμε πως το ‘πραγματικό αντικείμενο’ δεν έχει τις ιδιότητες που του αποδίδει κάποια θεωρία (και το συνακόλουθο επιστημονικό της αντικείμενο), έτσι – με εντελώς συμμετρικό τρόπο – λογικά μη-οριστικοί αλλά παρόλα αυτά ισχυροί λόγοι μπορούν να μας υποχρεώσουν να δεχτούμε ότι το πραγματικό αντικείμενο έχει κάποιες από τις ιδιότητες που του αποδίδει μια επιτυχής θεωρία. (Γ)

Η λεγόμενη *Μινιμαλιστική Ρεαλιστική Θέση (MPΘ)* του Μπαλτά έχει περιεχόμενο που υπερβαίνει την καθαρά αρνητική ερμηνεία του ‘πραγματικού αντικειμένου’. Η *MPΘ* λέει: «Ο κόσμος υπάρχει ανεξάρτητα από τα αισθητηριακά δεδομένα μας, τις πεποιθήσεις μας και τις νοητικές μας καταστάσεις, τη γλώσσα μας, τις διάφορες πρακτικές μας και τις θεωρητικές κατασκευές μας» (1997, 75). Σημειώστε πως αυτή η μινιμαλιστική ρήση είναι ήδη αρκετά πλούσια ώστε να μπορεί να στεγάσει μια άποψη περί κόσμου που δεν περιορίζεται σε μια αόριστη αναφορά σε οτιδήποτε απλώς αντιστέκεται στην ιδιοποίησή του από τα εννοιολογικά μας σχήματα. Ας υποτεθεί πως δεχόμαστε, όπως και θα έπρεπε, την έννοια της αντίστασης. Είναι απολύτως δυνατόν (και έτσι δεν μπορεί να αποκλειστεί *a priori*) αυτά που προβάλλουν αντίσταση να είναι αισθητηριακά δεδομένα, ερεθίσματα, νοητικές καταστάσεις, πεποιθήσεις κλπ. Με άλλα λόγια, από το γεγονός ότι κάτι αντιστέκεται, δεν προκύπτει λογικά πως αυτό που αντιστέκεται είναι ο κόσμος του ρεαλιστή, έτσι όπως τον συλλαμβάνει η *MPΘ*. Έτσι, για να οδηγήσει το γεγονός της αντίστασης στο ρεαλισμό (σε αντίθεση με το φαινομεναλισμό ή τον ιδεαλισμό) πρέπει να συμπληρωθεί με κάποια μεταφυσική θέση περί του τι είναι αυτό που προβάλλει αντίσταση. Νομίζω ότι αυτό το σημείο πρέπει να προσεχτεί. Αν ήταν να ονομάσουμε πραγματικό κόσμο οτιδήποτε προβάλλει αντίσταση στις προσπάθειές μας να το ιδιοποιηθούμε γνωσιακά, τότε αυτός ο κόσμος δεν είναι ανάγκη να είναι ο κόσμος των ρεαλιστών. Άρα, η *MPΘ* ήδη εμπεριέχει ουσιαστικές μεταφυσικές δεσμεύσεις που υπερβαίνουν το περιεχόμενο ενός ισχυρού αρνητικού ρεαλισμού: ο κόσμος που αντιστέκεται είναι ένας κόσμος αντικειμένων.

5. Πιο εύρωστος ρεαλισμός

Έχουμε ήδη σημειώσει ότι ο αρνητικός ρεαλισμός προσπαθεί να διασώσει κάποιες ρεαλιστικές διαισθήσεις που δέχτηκαν την επίθεση της κουνιανής θέσης ότι η επιστήμη περιγράφει ένα (μεταβλητό) φαινόμενο κόσμο, κοινό προϊόν των πραγμάτων καθ’ εαυτά – του νοούμενου κόσμου – και της οργανωτικής

δραστηριότητας του ανθρώπινου νου. Η κεντρική ιδέα, ίσως, είναι ότι η ύπαρξη ενός κόσμου ανεξάρτητου από το νου πρέπει να γίνει αποδεκτή ως η καλύτερη εξήγηση της παρουσίας των ανωμαλιών στα εννοιολογικά μας σχήματα. Σημειώστε, όμως, ότι η ιδέα αυτή είναι συνεπής με τον καντιανό κουνιανισμό, αφού ο τελευταίος θα μπορούσε κάλλιστα να αποδεχτεί την ύπαρξη του λεγόμενου νοούμενου κόσμου πέρα και πάνω από τον φαινόμενο κόσμο. Άρα, ο αρνητικός ρεαλισμός του Μπαλτά είναι απολύτως συνεπής με τον κουνιανό καντιανισμό. Αυτό το οποίο αποστρέφεται ο καντιανός κουνιανός είναι το εξής: *να είναι ο κόσμος εφοδιασμένος με μια καθορισμένη αιτιακή δομή που να αποτελεί τον έσχατο διαιτητή για την ορθότητα των εννοιολογικών μας σχημάτων.* Στα όσα λοιπόν ακολουθούν θέλω να αναδείξω ένα επιχείρημα το οποίο, όντας συμβατό με τον αρνητικό ρεαλισμό, μπορεί να επιτύχει δύο στόχους: να δείξει πως ο μέχρι τώρα ισχυρός αρνητικός ρεαλισμός μπορεί να γίνει πιο εύρωστος και να δείξει πως η θέση η οποία αποστρέφονται οι καντιανοί κουνιανοί μπορεί να υπερασπισθεί.

Η ιδέα είναι εξής. Υποθέστε πως ο κόσμος είναι ένα πρόπλασμα χωρίς δομή, έτσι ώστε η δομή επιβάλλεται σ' αυτό το πρόπλασμα από τα εννοιολογικά σχήματα. Η θέση αυτή, όπως έχουμε ήδη πει, είναι συμβατή με την ισχύ εκδοχή του αρνητικού ρεαλισμού αλλά και με τον καντιανό κουνιανισμό. Το πρόβλημα με αυτή τη θέση είναι ότι δεν μπορεί να εξηγήσει επαρκώς την τριβή μεταξύ εννοιολογικών σχημάτων και κόσμου. Η τριβή, θα δείξω, εξηγείται με τον καλύτερο τρόπο εάν δεχθούμε ότι ο κόσμος έχει μια καθορισμένη και αντικειμενική δομή. Ας ξεκινήσουμε από το γεγονός ότι η παρουσία ανωμαλιών είναι *επίμονη και διαχρονική*. Δηλαδή, γνωρίζουμε πως α) οι ανωμαλίες δεν εξαφανίζονται πολύ εύκολα. Μερικές φορές πρέπει να δοκιμαστούν αρκετές τροποποιήσεις της τρέχουσας θεωρίας/ εννοιολογικού σχήματος πριν βρεθεί εκείνη που απομακρύνει την ανωμαλία. Και β) ανωμαλίες εμφανίζονται και στις θεωρίες/ εννοιολογικά σχήματα που αντικαθιστούν τις υπάρχουσες. Αν το μόνο που υπήρχε στον κόσμο ήταν ένα πρόπλασμα χωρίς δομή, τότε αυτή η *επίμονη και επαναλαμβανόμενη τριβή* δεν θα μπορούσε να εξηγηθεί. Ένα πρόπλασμα χωρίς δομή μπορεί να διαμορφωθεί με όποιο τρόπο μας αρέσει. Και αν διαμορφωθεί με ορισμένο τρόπο, δεν υπάρχει λόγος να περιμένουμε ότι αυτή η διαμόρφωση θα αποδειχτεί ακατάλληλη, εκτός και αν το πρόπλασμα έχει *ήδη* μια δομή. Αν ο κόσμος έχει μια ορισμένη αιτιακή δομή, τότε είναι εύκολο να εξηγήσουμε γιατί ορισμένες προσπάθειες να διορθωθεί μια ανωμαλία είναι καλύτερες

από άλλες, όπως και να εξηγήσουμε γιατί ορισμένες προσπάθειες αποτυγχάνουν ή αποδεικνύονται μάταιες. Εξάλλου, αν ο κόσμος έχει μια αιτιακή δομή (που καθιστά, για παράδειγμα, ορισμένα φαινόμενα αλληλεξαρτώμενα), είναι εύκολο να εξηγήσουμε γιατί ορισμένες φορές οδηγούμαστε στο να ενοποιήσουμε δύο ή περισσότερους φαινόμενους κόσμους (π.χ. τον κόσμο της οπτικής και τον κόσμο του ηλεκτρομαγνητισμού). Για να χρησιμοποιήσουμε τη μεταφορά του Putnam με το ζυμάρι και τον κόφτη κουλουριών, αν ο κόσμος είναι ένα κομμάτι ζυμάρι, τότε δεν υπάρχει λόγος να περιμένουμε ότι ορισμένοι κόφτες κουλουριών θα αποδειχτούν ακατάλληλοι, ή ότι ορισμένοι θα είναι καλύτεροι από άλλους στο κόψιμο του ζυμαριού. Το συμπέρασμά μου είναι υποθετικό και ισχύει τόσο για τους οπαδούς του ισχνού αρνητικού ρεαλισμού όσο και για τους καντιανούς κουνιανούς: εάν επιτρέψουν στον κόσμο να μπει στην εικόνα ως εξήγηση της τριβής (και της επακόλουθης αντικατάστασης του εκάστοτε φαινόμενου κόσμου) τότε καλά θα κάνουν να δεχθούν επίσης ότι αυτός ο κόσμος δεν είναι ένα πρόπλασμα χωρίς δομή. Αλλά εάν κάνουν το προτεινόμενο βήμα, τότε είναι φανερό ότι ο καθορισμένα και αντικειμενικά δομημένος κόσμος θα είναι και ο τελικός κριτής της ορθότητας των εκάστοτε εννοιολογικών μας σχημάτων.

Ένα τελευταίο σημείο. Ο Μπαλτάς φαίνεται να θεωρεί γρίφο το ότι μπορεί κάποιος να υποστηρίζει ταυτόχρονα τις εξής δύο θέσεις:

Οι οντότητες που μελετά η επιστήμη «υπάρχουν πράγματι στον ανεξάρτητο από το νου κόσμο».

Οι οντότητες που μελετά η επιστήμη «είναι κατασκευές της επιστήμης της φυσικής».

Θέλει να υποστηρίξει και τις δύο θέσεις, αλλά θεωρεί αρκετό για να τις συμβιβάσει να πει πως οι οντότητες που μελετά η επιστήμη δεν είναι «σκέτες» κατασκευές. «Αυτό το ‘δεν είναι σκέτες’», λέει, «εκφράζει όλο το λειτουργικό περιεχόμενο του αρνητικού ρεαλισμού» (1997, 80). Νομίζω ότι πολύ βάρος πέφτει σε μια σκέτη λέξη. Θεωρώ δε ότι υπάρχει καλύτερη διέξοδος: την προτείνει η εξής σκέψη του Sellars: «Πριν από πολλά χρόνια οι φιλόσοφοι διασκέδαζαν με το ερώτημα: Τα επιστημονικά αντικείμενα εφευρίσκονται ή ανακαλύπτονται; Η σωστή απάντηση σ’ αυτό το ερώτημα είναι ότι τα εφευρίσκουμε και ανακαλύπτουμε ότι κάνουν τη δουλειά που απαιτούμε να κάνει κάτι για να θεωρηθεί πραγματικό».

Αφήνω στον αναγνώστη να στοχαστεί τη σημασία και το βάθος της πρότασης του Sellars.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Baltas Aristedes (1997) 'Constraints and Resistance: Stating a Case of Negative Realism', *Poznan Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities*, 55, pp. 74-96.

Duhem, Pierre (1906) *The Aim and Structure of Physical Theory*, (δεύτερη έκδοση 1914, P. Wiener μεταφρ. 1954), Princeton: Princeton University Press.

Fine, Arthur (1986) 'Unnatural Attitudes: Realist and Instrumentalist Attachments to Science', *Mind* **95**: 149-179.

Kuhn, T. S. (1970) *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago: The University of Chicago Press .

Nola, Robert (1994) 'There Are More things in Heaven and Earth, Horatio, Than Are Dreamt of in Your Philosophy: A Dialogue on Realism and Constructivism', *Studies in History and Philosophy of Science* **25**: 689-727.

Psillos, S. (1999) *Scientific Realism: How Science Tracks Truth*, London: Routledge.

Psillos, S. (2000) 'The Present State of the Scientific Realism Debate' *British Journal for the Philosophy of Science* **51**: 705-728.

Trout, J. D. (1994) 'A Realistic Look Backward' *Studies in History and Philosophy of Science* **25**: 37-64.